

Barbara Braun

Autonomia psychologiczna jako warunek twórczości

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 1, 67-74

1986

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Barbara Braun

AUTONOMIA PSYCHOLOGICZNA JAKO WARUNEK TWÓRCZOŚCI

Twórczość definiowana będzie w tej pracy jako taki typ czynności ludzkich, którego cechami specyficznymi są: nowość wytworu czynności oraz odpowiedniość tego wytworu do wymogów danej sytuacji /definicję taką zaproponował J. Trzebiński 1980/.

K. Obuchowski /1977, s. 94/ rozpatruje wprost związek autonomii z twórczością: „twórczość człowieka, a więc realizacja jedynej specyficznej funkcji jego mózgu, jest uwarunkowana uzyskaniem przez osobę statusu autonomicznego wobec rzeczywistości”. Autonomia jest tu rozumiana jako niezależność od otoczenia, od „rzeczywistości”, ale z drugiej strony wg Obuchowskiego stopień autonomii to „stopień, w jakim zadania i sposoby ich realizacji wynikają z własnych preferencji osoby, powiązanych z całością jej dążeń traktowanych jako własne” /1977, s. 83/. Zatem mamy tu nie tylko koncepcję „wolności od ...”, ale i „wolności do ...” /korzystając z określeń Fromma/.

Istotnym elementem definicji przytoczonej wyżej jest określenie „własne preferencje”, a więc wytworzona wizja świata, jego realnego i idealnego obrazu. Brak modelu własnego życia i świata u człowieka aktywnego prowadzi do destrukcji, podczas gdy twórczość wymaga skryształizowanego obrazu świata, a szczególnie jego wersji idealnej, która w rozwiniętej formie umożliwia wytworzenie światopoglądu i poczucia sensu życia.

Podejście podobne do cytowanej wcześniej definicji stopnia autonomii wg K. Obuchowskiego spotykamy też w koncepcji wolności czy swobody wyboru A.W. Kruglanskiego i M. Cohen, a także M. Kofity /1983/. Wolność rozumieją oni jako możliwość postępowania zgodnego z uznawanymi przez siebie standardami zachowania, wartościami i postawami. Wg A.W. Kruglanskiego i M. Cohen atrybucja wolności jednostki na podstawie obserwacji będzie za-

chodziła, gdy;

- postępuje ona zgodnie ze swoimi dyspozycjami osobowymi,
- wykazuje brak niepewności i wahania przy podejmowaniu decyzji, jest zdecydowana,
- alternatywy decyzyjne są przez nią wartościowane w zróżnicowany sposób /za: M. Kofta 1983/.

M. Kofta uzupełnia tę charakterystykę wnioskowaniem na temat relacji między wybranym przez daną osobę zachowaniem a siłami zewnętrznymi /środowiskowymi/ oddziałującymi na jednostkę w momencie dokonywania wyboru. Im większy jest udział sił środowiskowych sprzyjających wyborowi danego zachowania, tym mniejsze poczucie wolności działającego podmiotu oraz tym mniejszy zakres wolności przypisywanej mu przez obserwatorów. Obecność sił zewnętrznych przeciwnych dokonaniu wyboru i /lub/ duży udział czynników /sił/ wewnętrznych zwiększają poczucie wolności i atrybucję wolności przez innych.

Wolność czy swoboda wyboru w powyższych koncepcjach traktowana jest jako czynnik sytuacyjny - powstaje w określonych warunkach i znika wraz z ich zmianą /np. fakt dokonaniu wyboru i realizacji wybranej alternatywy jest przez niektórych teoretyków traktowany jako utrata wolności - tym tłumaczą poczucie trudności w sytuacji konfliktu motywacyjnego dążenie-dążenie/. Ważne są także standardy dotyczące stopnia wolności, jakiego dana osoba oczekuje w określonej sytuacji. Badania nad ograniczeniem swobody wyboru wywodzące się z koncepcji reaktancji psychologicznej J. Brehma /1966/ wskazują, że opór pojawiający się w sytuacji ograniczenia wolności /tj. efekt reaktancji/ występuje tylko u tych osób, które mają oczekiwania co do swobody wyboru w danej sytuacji. Opór ten jest tym silniejszy, im wyższe są standardy wolności.

Istnienie modelu czy wizji świata, a także zdolność do sformułowania własnych preferencji, systemu wartości, zależy od poziomu rozwoju struktur poznawczych wchodzących w skład osobowości człowieka /w skład Sieci Operacyjnej i Sieci Wartości - por. RTO J. Reykowskiego/. Rozwój poznawczych elementów dotyczących „ja” związany jest z rozwojem tożsamości. Istnienie własnych celów, wartości czy postaw wymaga pewnego poziomu świadomości specyfiki własnego „ja”, jego granic, odrębności „ja” od in-

nych ludzi, poczucia stałości i ciągłości własnej osoby. Różnicowanie „ja” od szeroko rozumianego „nie-ja”, a więc wszelkich innych obiektów, zachodzi już we wczesnym dzieciństwie. Spostrzeganie odrębności własnej od innych ludzi rozwija się stopniowo: podobieństwo do innych dające poczucie wspólnoty i odmiennosc dająca poczucie indywidualności - to ważne problemy dojrzewającej i dojrzałej już osobowości.

Spostrzeganie siebie jako odrębnych, mało podobnych do innych ludzi jest charakterystyczne dla wielu twórców czy przynajmniej osób identyfikujących się ze środowiskami twórczymi, np. artystycznymi - wyniki takie uzyskała Z. Smoleńska /1978/, gdy badała młodzież ze średnich szkół muzycznych. Również inne badania osobowości twórców wskazują na istnienie podobnych, związanych ze spostrzeganiem siebie jako indywidualności, cech. Cattell /cyt. za J. Trzebiński 1980/ wymienia następujące cechy twórców: zamknięci w sobie, mało towarzyscy, samowystarczalni. Z innych badań wynika też, że twórcy w małym stopniu liczą się z opinią grupy społecznej. Badania te wskazują też wprost na dużą niezależność, a więc autonomię twórców - wykazują oni niski stopień konformizmu /badanego kwestionariuszowo/, a także nie ulegają presji grupy w eksperymentach wzorowanych na badaniach Ascha.

Osiągnięcie autonomii wymaga także sprawowania kontroli nad własnym zachowaniem, oraz nad otoczeniem. M. Kofta /1980/ sformułował koncepcję autonomii regulacyjnej, która według niego polega na spostrzeganiu siebie samego jako źródła własnej aktywności i wewnętrznym umiejscowieniu kontroli tej aktywności, w odróżnieniu od regulacji nieautonomicznej, charakteryzującej się tym, że osoba nie ma poczucia kontroli nad własnym zachowaniem lub jego skutkami, a kierowana jest głównie przez zewnętrzne czynniki. Regulacja autonomiczna może wystąpić jedynie w sytuacji spostrzegania swobody wyboru, a więc gdy istnieje więcej niż jedno możliwe w danej sytuacji zachowanie.

Pojęcie wewnętrznego lub zewnętrznego umiejscowienia kontroli /LOC/, wywodzi się z koncepcji uczenia społecznego J. B. Rottera /1954/: wewnętrzne umiejscowienie kontroli oznacza, że jednostka spostrzega, że ona sama jest w stanie kontrolować wzmocnienia płynące z otoczenia i kierować własnym zachowaniem.

Zewnętrzne umiejscowienie kontroli oznacza brak takiej możliwości - to czynniki zewnętrzne w stosunku do jednostki /inni ludzie, los, pech czy szczęście/ decydują o tym, co ją spotka. Spostrzegane w różnych sytuacjach umiejscowienie kontroli staje się podstawą do uogólnionego /przynajmniej w stosunku do pewnej kategorii zdarzeń/ przekonania co do bardziej wewnętrznej lub bardziej zewnętrznej kontroli, staje się ono wymiarem osobowości mającym ważne funkcje regulacyjne. Owe funkcje regulacyjne były badane przez wielu autorów, a niektóre uzyskane wyniki wydają się być interesujące z punktu widzenia związku wewnętrznego umiejscowienia kontroli z autonomią psychologiczną. Stwierdzono, że osoby o wewnętrznym LOC kierują się własnymi standardami silniej niż wskazówkami zewnętrznymi, są bardziej odporne na wpływy społeczne, prezentują zachowania konformistyczne jedynie, gdy naśladownictwo zwiększa ich własną kontrolę nad sytuacją, uważniej też analizują informacje odnoszące się do cenionych celów. Natomiast osoby o zewnętrznym LOC łatwo ulegają wpływowi perswazyjnym, poszukują „wsparcia społecznego” - łatwiej łamią normy w sytuacji pokusy.

Spostrzeganie własnej odrębności i umiejscowienia kontroli ma bardzo ważne znaczenie dla podmiotowej regulacji działania, można je traktować jako względnie trwałe właściwości osobowości, które wraz z sytuacyjnie wzbudzonym poczuciem swobody wyboru umożliwiałyby doświadczenie autonomii psychologicznej czy, inaczej ujmując zagadnienie, stałyby się podstawą bycia jednostką autonomiczną. Współwystępowanie tych dwóch właściwości umożliwia spostrzeganie siebie jako indywidualności. O wysokim poziomie spostrzeganej indywidualności będziemy mówili, gdy wysokiemu stopniowi spostrzeganej odrębności „ja - inni” towarzyszyć będzie wewnętrzne umiejscowienie kontroli, o niskim poziomie indywidualności świadczyć będzie niski stopień spostrzeganej odrębności „ja - inni”, współwystępujący z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli.

Chciałabym przedstawić teraz wyniki badań empirycznych /por. B. Braun 1982/, w których osoby badane postawione zostały w sytuacji wyboru między podjęciem lub niepodjęciem zadania, a następnie osoby, które zdecydowały się na jego wykonanie, doświadczały raz jeszcze możliwości wyboru, który doty-

czyli rodzaju zadania, czasu pracy nad nim, a samo zadanie polegało na wytwarzaniu pomysłów na określony temat. Można sądzić, że w przypadku osób o wysokim poziomie spostrzeganej indywidualności doświadczenie swobody wyboru powinno wzbudzić poczucie autonomii czy spowodować wystąpienie regulacji autonomicznej, co z kolei mogłoby wpłynąć stymulująco na twórczość tych osób /w tym przypadku na oryginalność pomysłów wytworzonych w sytuacji zadaniowej/. Oczywiście zdaję sobie sprawę, że mogą tu ingerować czynniki inne - jak np. poziom inteligencji, doświadczenia związane z rozwiązywaniem problemów itp., ale te zmienne nie będą analizowane.

Badano studentów rozpoczynających studia w WSP i Politechnice Świętokrzyskiej. W fazie wstępnej dokonano pomiaru interesujących nas zmiennych osobowościowych za pomocą technik kwestionariuszowych. Propozycję podjęcia zadania przyjęło 113 osób spośród 238. Zadanie polegało na ustosunkowaniu się do pomysłów dotyczących problemu adaptacji młodzieży rozpoczynającej studia do nowych warunków oraz na wytworzeniu własnych pomysłów. Kryterium oryginalności pomysłów stanowiła częstość ich występowania w badanej grupie. Ocena dokonywana była przez sędziów kompetentnych.

Uzyskane wyniki w postaci wytworzonych pomysłów rozwiązania zaprezentowanego problemu, podzielono ze względu na oryginalność na 3 grupy: grupę o dość wysokiej oryginalności, grupę o niskiej oryginalności i grupę mało twórczą, składającą się z osób, które nie wytworzyły samodzielnie pomysłów, a ograniczyły się do uzasadnienia pomysłów podanych jako wzorcowe.

Tabela 1 pokazuje procentowe rozkłady wyników w grupach różniących się poziomem oryginalności z uwzględnieniem poziomu spostrzeganej indywidualności.

Analiza udziału osób o różnych poziomach spostrzeganej indywidualności wskazuje na interesujące i potwierdzające postawioną wyżej hipotezę zależności. W dwóch grupach skrajnych pod względem poziomu spostrzeganej indywidualności znalazło się niewiele osób: w grupie o wysokim poziomie spostrzeganej indywidualności /t.j. w grupie \uparrow SO,W-LOC/ było 30 osób, a w grupie o niskim poziomie spostrzeganej indywidualności / \downarrow SO,Z-LOC/ było tylko 9 osób. Rozkłady procentowe są następujące: spośród osób

o stosunkowo wysokiej oryginalności najliczniejszą grupę /40,9%/ stanowią osoby o wysokim stopniu spostrzeganej indywidualności, a równocześnie mało liczną grupę osoby o niskim poziomie spostrzeganej indywidualności.

Tabela 1

Procentowe rozkłady wyników w grupach
o różnym poziomie indywidualności

	Wysoka oryginalność	Niska oryginalność	Brak pomysłów
↓SO,W-LOC	27,3	27,8	40
↓SO,W/Z-LOC	22,7	8,3	14,6
↓SO,Z-LOC	4,6	8,3	9,1
↑SO,W-LOC	40,9	22,2	23,6
↑SO,W/Z-LOC	4,6	16,7	5,4
↑SO,Z-LOC	0	16,7	7,3
	N = 22	N = 36	N = 55

Oznaczenia:

↓SO - niska spostrzegana odrębność

↑SO - wysoka spostrzegana odrębność

W-LOC - wewnętrzne umiejscowienie kontroli

Z-LOC - zewnętrzne umiejscowienie kontroli

W/Z-LOC - „pośrednie”, wewnątrz-zewnętrzne umiejscowienie kontroli

W grupie nieoryginalnej /wręcz nietwórczej, która nie wytworzyła wcale pomysłów/ było stosunkowo więcej osób o niskim poziomie spostrzeganej indywidualności, natomiast udział osób o wysokim poziomie spostrzeganej indywidualności jest mniejszy niż w przypadku grupy wysoce oryginalnej i wynosi 23,6%. Pozostałe osoby wchodziły w skład grup o pośrednim poziomie spostrzeganej indywidualności. Liczba grup pośrednich uzasadniona była szczegółową analizą zależności między spostrzeganą odrębnością i umiejscowieniem kontroli /dokładne omówienie wykraczałoby poza ramy tej pracy/.

Spośród grup pośrednich jedna wydaje się szczególnie interesująca: jest to grupa o niskim stopniu spostrzeganej odrębno-

ści i wewnętrznym umiejscowieniu kontroli. Rozkład wyników wskazuje na istnienie tendencji odwrotnej niż w grupie o wysokim stopniu spostrzeganej odrębności i wewnętrznym umiejscowieniu kontroli: 40% osób nietwórczych znalazło się w tej grupie, natomiast osób o wysokiej oryginalności tylko 27,3%. Zatem niski stopień spostrzeganej odrębności, nawet jeśli współwystępuje z wewnętrznym umiejscowieniem kontroli, nie sprzyja oryginalności w wytwarzaniu pomysłów. Można zresztą sądzić, że w tej grupie wewnętrzne umiejscowienie kontroli może wpływać z nieadekwatnego spostrzegania jej źródeł na zasadzie identyfikacji introjekcyjnej lub rozmycia granic między „ja” i „nie-ja”. Spostrzeganie siebie jako podobnego do innych może sprzyjać przypisywaniu sobie takiego stopnia kontroli, jaką sprawują inni w odniesieniu do nich samych.

Uzyskane wyniki można potraktować jako przyczynek do tezy o związku autonomii z twórczością - oczywiście pełne potwierdzenie takiej tezy wymagałoby bardziej złożonych badań, ale zastosowanie metody eksperymentalnego zwiększania gotowości do podejmowania aktywności twórczej wydaje się jedną z obiecujących metod.

Podsumowując można powiedzieć, że teoretyczna analiza związku autonomii z twórczością /uwzględniając całą złożoność i mały stopień określoności obydwu pojęć/ potwierdza istnienie takiego związku, a szukanie osobowościowych i sytuacyjnych warunkowań autonomii pozwala na bliższe scharakteryzowanie takiego związku.

B i b l i o g r a f i a

- BRAUN B., Spostrzeganie własnej indywidualności a gotowość do angażowania się w zadania stawiane przez otoczenie, praca doktorska, UW Warszawa 1982, maszynopis.
- BREHM J., Theory of Psychological Reactance, New York Academic Press 1966.
- FROMM E., Ucieczka od wolności. Warszawa 1970.
- KOFTA M., Wolność wyboru, w: Człowiek jako podmiot życia społecznego, red. X. Gliszczyńska, Wrocław-Warszawa-Kraków-

-Gdańsk-Łódź Ossolineum 1983.

KOFTA M., Freedom of Choice and Autonomous Regulation: Outline of theory. „Polish Psychological Bulletin” 1980, v. 11/1 p. 13-24.

OBUCHOWSKI K., Autonomia jednostki a osobowość, w: Studia z psychologii emocji, motywacji i osobowości, red. J. Reykowski, O.W. Owczynnikowa, K. Obuchowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk Ossolineum 1977.

REYKOWSKI J., KOCHAŃSKA G., Szkice z teorii osobowości. Warszawa Wiedza Powszechna 1980.

ROTTER J.B., Locus of Control and Clinical Psychology. Englewood Cliffs, Prentice Hall, New York 1954.

SMOLEŃSKA Z., Dystans psychologiczny a ustosunkowanie wobec innych ludzi, w: Teoria osobowości a zachowanie prospołeczne, red. J. Reykowski, Warszawa IFiS 1978.

TRZEBIŃSKI J., Osobowościowe warunki twórczości. w: Osobowość a społeczne zachowanie się ludzi. red. J. Reykowski, Warszawa 1980.